

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ПЛАВУЦЬКА Ольга Петрівна

УДК 37.015.31:17.022.1

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
РОЗВИТКУ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Тернопіль – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
ГРУЦЬ Галина Михайлівна,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ГРЯЗНОВ Ігор Олександрович,
Національна академія Державної
прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
начальник докторантури;

кандидат педагогічних наук
ОРОНОВСЬКА Лариса Дмитрівна,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, асистент кафедри музикознавства,
методики музичного виховання і вокально-хорових дисциплін.

Захист відбудеться 1 жовтня 2010 р. о 14.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: каб. 30 (зала засідань), вул. М. Кривоноса 2, м. Тернопіль, 46027.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. М. Кривоноса 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 31 серпня 2010 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. І. Янкович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах реформування освіти, входження України в європейський культурний простір нагальними є педагогічні проблеми, пов'язані із формуванням та розвитком інтелектуальних, професійних, моральних і духовних якостей особистості, реалізація яких сприятиме демократизації життя у нашій державі. Саме тому розвиток духовності особистості стає необхідною умовою формування людини XXI століття, від якої залежить майбутня доля країни. У державних документах освіти визначено основою розвитку особистості, суспільства, нації; визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Проте в освітній сфері має місце системна криза духовних цінностей особистості студента в умовах наступаючого глобалізму, яка шляхом сцієнтизму, нігілізму та прагматизму поглиблює моральну кризу в суспільстві. Домінування знаннєвої парадигми в освітньому процесі, неналежний рівень родинного виховання у значної частини молоді, замовчування й заборона надбань народних українських традицій протягом попередніх десятиріч, вилучення з виховної сфери духовного компонента, недостатність засвоєної суми знань у процесі навчання для вирішення морально-духовних завдань є передумовами аморальних проявів у суспільстві.

Вагомим елементом створення системи педагогічного впливу на особистості студентів з метою розвитку у них духовних цінностей, виховання здатності протистояти асоціальним явищам є використання ресурсів дисциплін гуманітарного блоку. Здавна метою вивчення гуманітарних наук було пізнання мудрості через слово, яке удосконалює сутність людини. Тобто гуманітарні науки лише тоді реалізують свою первинну мету, коли відкривають у людині особистість, її неповторність та глибину, вчать наслідувати ідеали, розвивати духовні цінності.

Проблеми духовності людини досліджували у фундаментальних працях О. Вишневський, С. Гончаренко, В. Кремень, Д. Чернілевський та інші вчені. Педагогічні умови прилучення до духовних цінностей, їх формування та розвитку вивчали В. Довженко, Л. Ороновська, Е. Помиткін. Філософське обґрунтування проблеми духовної самореалізації розглядається у працях Т. Адуло, В. Баранівського, Л. Буєвої, В. Діденко, А. Комарової, С. Кримського, П. Щербаня та інших науковців.

Питання духовного саморозвитку особистості стали об'єктом дослідження філософів (М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Мамардашвілі) та психологів (К. Абульханова-Славська, І. Бех, М. Боришевський, А. Зеліченко, О. Киричук, Е. Помиткін, В. Пономаренко, А. Ткаченко, Ж. Юзвак).

Основні ідеї проблеми самовиховання та самовдосконалення як ефективних засобів духовного становлення особистості закладені в працях С. Гессена, А. Макаренка, Л. Рувинського, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського.

У працях З. Вульфо́ва, І. Дубровино́ї, А. Мудрика, Ю. Соко́льникова досліджуються психологічні особливості студентів, що забезпечує можливість виявити вплив соціуму і молодіжного середовища на формування духовності людини.

Педагогічні засади духовних цінностей вивчали І. Грязнов, В. Козаков, Л. Кондрацька та інші вчені.

Проте проблема розвитку духовних цінностей студентів у процесі гуманітарної підготовки не стала об'єктом окремого дослідження. Не з'ясовані можливості та педагогічні умови духовного розвитку майбутніх фахівців у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, зміст яких відображає складний внутрішній світ людини, спрямований на формування її духовно-моральних якостей.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури з проблем духовності та емпіричні дані констатувального експерименту дали змогу виявити низку суперечностей між:

- нагальною потребою суспільства у розвитку духовності студентства (соціальним замовленням на особистість) та відсутністю реалізації в освітніх закладах програм духовного розвитку майбутніх фахівців потенціалом гуманітарних дисциплін;

- домінуванням у навчальному процесі ВНЗ методів репродуктивного характеру, які знеособлюють освітньо-виховний процес, та потребою розвитку духовних особистісних рис студентів, які формуються шляхом використання методів інтерактивної взаємодії;

- потребою забезпечення ВНЗ сучасними програмними і навчально-методичними матеріалами щодо морально-духовних векторів розвитку особистості та їх відсутністю у вищій школі.

Актуальність проблеми, її недостатня розробленість, наявні суперечності та потреби сучасної вищої школи зумовили вибір теми дослідження – **«Педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка і є складовою колективної теми «Теоретико-методичні основи професійної підготовки фахівців в умовах реалізації ідей Болонської угоди» (0108U000536). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради ТНПУ ім. В. Гнатюка (протокол № 6 від 22.01.2008 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 6 від 17. 06. 2008 року).

Об'єкт дослідження – морально-духовне виховання майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – розвиток духовних цінностей студентів у процесі гуманітарної підготовки.

Мета дослідження – на основі аналізу теорії та практики вищої освіти України визначити й обґрунтувати педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати сутність поняття «духовні цінності» та визначити їх структуру.
2. Вивчити реальний стан розвитку духовних цінностей майбутніх фахівців, уточнити критерії, показники та рівні їх сформованості.
3. На основі теоретично обґрунтованої моделі визначити педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу.
4. Експериментально перевірити ефективність педагогічних умов розвитку духовних цінностей під час вивчення гуманітарних навчальних курсів.

Методологічною основою дослідження є філософські й психолого-педагогічні концепції вітчизняних та зарубіжних учених про сутність духовних цінностей та закономірності їх формування (С. Андреев, С. Гончаренко, З. Залевська, В. Знаков, Г. Кузнецова, Г. Максимов, П. Моченов), про структуру духовності (І. Горак, Н. Долгая, М. Прищак, В. Скребець, В. Шадріков), принципи духовності (С. Кримський); рівні сформованості духовності (Б. Братусь), концепція вольових детермінант особистості (І. Бех), положення про емоційний обмін особистості як вектор духовного зростання (Т. Кириленко), ідеї української кордоцентричної філософії (Г. Сковорода, П. Юркевич); принципи гуманізації освіти (Г. Абрамова, М. Берулава), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.); Національна доктрина розвитку освіти, концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти.

У процесі розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс **методів дослідження**, зокрема:

– *теоретичні* – вивчення та аналіз філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури; систематизація й класифікація наукових положень із проблеми дослідження; порівняння, синтез і узагальнення поглядів науковців з метою визначення сутності понять «духовність», «цінності», «духовні цінності», «розвиток духовних цінностей» тощо; проектування та моделювання для обґрунтування структури духовності та педагогічних умов розвитку духовних цінностей у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу;

– *емпіричні* – педагогічні спостереження, опитування, анкетування, тестування, експертна оцінка, ранжування, самооцінка, бесіда, інтерв'ю, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний) для перевірки ефективності педагогічних умов та оцінки рівня сформованості духовних цінностей у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, статистичні методи з метою обробки результатів дослідження.

Експериментальна база та етапи дослідження. Основна дослідно-експериментальна

робота здійснювалась у Галицькому інституті ім. В. Чорновола (факультет туризму, видавничої справи) та Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (філологічний факультет). В експерименті взяли участь 450 студентів 1-го і 2-го курсів.

На першому етапі (2006-2007 рр.) вивчено ступінь дослідженості проблеми розвитку духовних цінностей у філософській та психолого-педагогічній літературі; визначено об'єкт, предмет і завдання дослідження; з'ясовано сутність основних понять; виявлено структуру та можливості розвитку духовних цінностей; проведено констатувальний експеримент.

На другому етапі (2007-2008 рр.) на основі констатувального експерименту уточнено критерії, показники та рівні сформованості духовних цінностей студентів; узагальнено зібраний фактичний матеріал; теоретично обґрунтовано модель та визначено педагогічні умови розвитку духовних цінностей у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу.

На третьому етапі (2008-2009 рр.) проведено формувальний експеримент, перевірено ефективність педагогічних умов розвитку духовних цінностей у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, систематизовано та узагальнено результати досліджень, здійснено статистичну обробку даних, упроваджено теоретичні та практичні результати дослідження в навчальний процес вищих педагогічних закладів освіти, оформлено результати наукового пошуку, визначено перспективи подальших досліджень.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше*:

- обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови розвитку духовних цінностей у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу (реалізація аксіологічного підходу у відборі змісту навчального матеріалу з урахуванням виховного впливу дисциплін гуманітарного циклу; створення сприятливого психо-емоційного клімату на заняттях з дисциплін гуманітарного циклу; кордоцентричне спрямування ціннісних орієнтацій студентів);

- теоретично обґрунтовано модель розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, в основу якого покладена динамічна взаємодія п'яти компонентів структури духовності (мотиваційний, цільовий, емоційний, когнітивний, вольовий) та критерії оцінювання рівня їх сформованості; мета навчально-виховної діяльності та її корегування; інтерактивні форми взаємодії викладача та студентів, результат.

У дослідженні уточнено критерії, показники та рівні сформованості духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу.

Подальшого розвитку набули положення щодо трактування суті і компонентів розвитку духовних цінностей у процесі вивчення гуманітарних дисциплін.

Практичне значення здобутих результатів полягає у створенні методичного забезпечення процесу розвитку духовних цінностей студентів під час вивчення дисциплін гуманітарного циклу (вправи, комплекс текстів, тематика дискурсів); розробці комплексу діагностик для вимірювання й

оцінки ефективності процесу розвитку духовних цінностей студентів та системи завдань із використанням методів інтерактивного навчання, впливу особистості викладача як носія духовних цінностей, використання класичної музики, психологічних тренінгів та формування метафоричних духовних смислів, спрямованих на формування ціннісної сфери студентів, комплексу текстів з різними видами навчальної діяльності, спрямованих на аксіологізацію знань.

Зміст і результати наукового дослідження можуть бути використані викладачами ВНЗ та вчителями загальноосвітніх шкіл для практичного застосування на заняттях, під час розробки навчальних курсів і науково-методичних посібників дисциплін гуманітарного циклу.

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 873-33/03 від 14.09.2009 р.), Галицького інституту ім. В. Чорновола (довідка № 373/01 від 01.09.2008 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №10/27а від 20.05.2010 р.), Тернопільської філії Європейського університету (довідка № 475 від 24.06.2010 р.).

Апробація. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях «Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг» (Вінниця, 2007 р.), «Розвиток духовності та професіоналізму в умовах глобалізації» (Вінниця, 2008 р.), «Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах» (Вінниця, 2009 р.); другому міжнародному конгресі «Українська освіта у світовому часопросторі» (Київ, 2007 р.); міжвузівському обласному науково-практичному семінарі «Розробка теоретичних моделей інтерактивних технологій в освітньому середовищі» (Тернопіль, 2008 р.); науково-практичній конференції «Українська національна школа: стан та перспективи розвитку» (Тернопіль, 2006 р.), регіональному науково-практичному семінарі «Професійні компетенції та компетентності вчителя» (Тернопіль, 2006 р.), міжнародній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Тернопіль, 2009 р.), міжнародній науково-практичній конференції «Освіта, наука та самореалізація молоді» (Рівне, 2009 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 12 одноосібних публікаціях, у тому числі 7 – у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (205 найменувань), 5 додатків. Повний обсяг дисертації складає 215 сторінок тексту, з них – 160 сторінок основного тексту. Робота містить 7 таблиць, 21 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання, методи, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, а також наведено

відомості про апробацію дисертації та впровадження її результатів у педагогічну практику.

У першому розділі – «*Розвиток духовних цінностей студентів як соціально-педагогічна проблема*» – здійснено теоретичний аналіз досліджуваної проблеми з позицій філософії, психології та педагогіки; проаналізовано основні підходи до трактування понять «духовність», «духовні цінності»; охарактеризовано сутність поняття «розвиток духовних цінностей» і стан сучасного духовного розвитку студентської молоді, наведено результати констатувального експерименту.

«Духовність» науковці розуміють неоднозначно: як «ціннісне домобудівництво особистості» (С. Кримський), «ідеальну потребу пізнання» (С. Гончаренко), «пошук, практичну діяльність» (Б. Мещеряков), «специфічну людську рису – інтелігентність» (В. Войтко), «активне прагнення знайти вищий смисл свого існування» (Б. Братусь) тощо. Найбільш прийнятною вважаємо дефініцію духовності, запропоновану Е. Помиткіним, який вважає, що духовність – це “зосередження на найбільш сакральних глибинах людського “я”, на ідеалах, ціннісних орієнтаціях, життєвих смислах і позиціях особистості, які здатні виходити за межі та вступати у протиріччя із соціальною природою¹”.

На основі результатів аналізу наукової літератури уточнено визначення дефініції “духовні цінності”, які ми розуміємо як орієнтири ідеальних явищ, якими людина керується у щоденному виборі своїх дій, вчинків, слів, думок, почуттів. Поняття розвитку духовних цінностей трактуємо як процес таких їх змін, який зумовлює перехід від егоїстичного до духовного світогляду. Студентський вік (17-25 років) є ще достатньо сприятливим для розвитку духовних цінностей, оскільки у цей період продовжують формуватися фундаментальні цінності людини, які слугують опорою прийняття всіх подальших життєвих рішень.

На констатувальному етапі експерименту вивчено стан організації розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, проаналізовано статистичні дані асоціальних явищ у суспільстві, в тому числі серед студентів, виявлено тенденцію зростання показників їх залежності від психоактивних речовин, збільшення кількості абортів серед підлітків та самогубств через відсутність сенсу життя. Студентів було опитано за спеціально підготовленими анкетами, проведено педагогічне спостереження та індивідуальні бесіди. Інформаційними об’єктами дослідження були: навчальні плани і робочі програми, індивідуальні плани викладачів, перспективні плани основних заходів виховної роботи університетів, факультетів та кафедр, інформація про роботу клубів, гуртків за інтересами (плани засідань, тематичні плани), звіти про результати навчально-виховного процесу, наявні видання засобів масової інформації. Виявлено, що набуті людством глибинні запаси гуманітарного знання в сучасній освіті використовуються неповною мірою. Звичайно, елементи людинознавства

---

¹ Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості. [Монографія] / Помиткін Е.О. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.

відображені в історії, літературі, філософії, культурі, але систематизованих знань про людину у ВНЗ подано недостатньо. Із змісту освіти випав той духовний фундамент, на якому повинен будуватися гуманістичний світогляд, процеси саморозвитку особистості, гуманітарна освіта. З'ясування стану розвитку духовних вартостей студентів, зокрема у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, дало змогу виявити характерні недоліки: недостатнє використання виховного потенціалу змісту цих дисциплін у розвитку духовних цінностей студентів; недостатнє залучення студентів до морально-духовної діяльності, створення умов для самовираження, самоосвіти та самовиховання, спрямованих на розвиток духовних цінностей особистості; недостатня підготовленість викладачів гуманітарних дисциплін до реалізації їх виховних можливостей у розвитку духовних цінностей.

За результатами констатувального експерименту виявлено рівні сформованості духовних цінностей студентів (еґоцентричний, групоцентричний, просоціальний, духовний). Еґоцентричним рівнем сформованості духовних цінностей володіють студенти, які прагнуть до власної значущості, успішності, престижу, незважаючи на інтереси інших людей, групоцентричним – студенти, які ототожнюють себе з певною групою (родина, народ, нація, клас, партія), яка є цінною через приналежність до неї, просоціальним – студенти, для яких кожна людина є самоцінною, рівною з точки зору прав, свобод, обов'язків, духовним – студенти, які усвідомлюють себе та інших не смертними істотами, а особливими індивідами, які пов'язані між собою прагненнями пізнавати внутрішній духовний світ. Результати тестування засвідчили, що переважній більшості студентів (70%) притаманний групоцентричний рівень сформованості духовних цінностей у формі ототожнення себе з певною групою через приналежність до неї. На констатувальному етапі експерименту була застосована методика «Ціннісні орієнтації», розроблена М. Рокічем. У процесі дослідження виявлено, що 29% опитаних на перше місце серед термінальних цінностей ставлять спокій в країні, 24% – життєву мудрість, 27% – щасливе сімейне життя, 9% – здоров'я, 8% – любов, 3% – інші цінності. Результати свідчать, що більшість молодих людей мають позитивні цінності, проте суспільна ситуація (випадки абортів, розлучень, звалтувань, залежності від психоактивних речовин) не сприяє тому, що наявні цінності сповідаються в реальному житті, тобто люди усвідомлюють, що є добром і злом, однак в конкретній життєвій ситуації ці цінності не є дієвими. Для дослідження такої невідповідності використано методику Е. Фанталової, націлену на розпізнавання внутрішніх конфліктів, зумовлених розбіжністю бажаного та доступного. Аналізуючи результати матричних даних, встановлено значну розбіжність у ранжуванні термінальних та інструментальних цінностей. Так, у 70 % опитаних термінальні цінності, які були на перших місцях, опинилися на останніх місцях серед інструментальних цінностей. Це свідчить про значний внутрішній конфлікт бажаного та реального, привабливість та недоступність цінностей і про потребу здійснення виховного впливу.

У другому розділі – «*Теоретичні аспекти розвитку духовних цінностей особистості студента*» – обґрунтовано модель і педагогічні умови розвитку духовних цінностей, з'ясовано місце духовного конструкту в структурі особистості. Найбільш доцільною у контексті нашого дослідження є позиція С. Максименка про те, що Любов є зв'язком особистості, оскільки об'єднує і формує особистість завдяки тому, що не дає людині зосередитися на власному «Я», а концентрує, втілює її в інше «Я», натомість забезпечуючи існування і розвиток себе як цілості.

Проаналізовано християнські цінності та виявлено зв'язок деяких морально-етичних норм поведінки особистості, зафіксованих у християнській традиції (любов, толерантність, милосердя, повага до батьків, подружня вірність), з гуманістичними принципами розвитку сучасної концепції освіти.

На основі аналізу різних підходів визначено, що розвиток духовних цінностей базується на динамічній взаємодії п'яти компонентів: мотиваційного, цільового, емоційного, когнітивного, вольового. З урахуванням обґрунтованих ученими (І. Бех, Г. Ващенко, М. Вознюк, Т. Кириленко, В. Франкл) концепцій духовних цінностей, констатовано, що головною рушійною силою реалізації мотиваційного компонента є пошук сенсу екзистенції; здійснення цільового компонента передбачає формування ідеалу любові; емоційний компонент спрямований на самотворення власних емоційних переживань як зародку духовних вимірів особистості. Когнітивний компонент розглядається як моральне самопізнання, а вольовий – як концепція вольових детермінант особистості. Ці компоненти, на нашу думку, у своїй сукупності найбільш повно розкривають інтегративний характер цього складного процесу.

На основі результатів теоретичного аналізу вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, емпіричного досвіду навчально-виховної роботи зі студентами, аналізу структури духовності обґрунтовано педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу, а саме: реалізація аксіологічного підходу у відборі навчального матеріалу з урахуванням особливостей виховного впливу дисциплін гуманітарного циклу; створення сприятливого психо-емоційного клімату на заняттях гуманітарного циклу; кордоцентричне спрямування ціннісних орієнтацій студентів шляхом формування вмінь розпізнавати метафоричні духовні смисли. Аксіологічний підхід до реалізації змісту навчального матеріалу полягає в тому, що зміст фахових дисциплін необхідно доповнювати інформацією культурологічного характеру, яка повинна відображати духовні надбання людства, що здатні витончувати сприйняття й мислення студентів та використовувати семантично складні та багатопланові тексти притч, побудовані за принципом багатоярусної семантики. Створення сприятливого психо-емоційного клімату полягає у використанні елементів емоційної саморегуляції на академічних заняттях, а саме: гармонізуючого впливу особистості викладача як носія духовних цінностей, проведення психологічних тренінгів із метою розвитку

духовних цінностей, використання класичної музики тощо. Кордоцентричне спрямування ціннісних орієнтацій студентів полягає у виконанні вправ на трансформацію духовних смислів. Ці педагогічні умови є системо твірним компонентом моделі розвитку духовних цінностей. Визначальними компонентами моделі, взаємодія яких впливає на розвиток духовних цінностей студентів, є структура духовних цінностей студентів та критерії діагностики рівнів розвитку її компонентів; педагогічні умови, етапи та засоби реалізації; результат (рис. 1).

У третьому розділі – *“Експериментальне дослідження ефективності педагогічних умов розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу”* – представлено результати формувального експерименту, метою якого було експериментально перевірити ефективність педагогічних умов розвитку духовних цінностей під час вивчення гуманітарних навчальних курсів.

Для корекції недоліків організації навчально-виховного процесу у розвитку духовних цінностей було проведено науково-методичні семінари з викладачами гуманітарних дисциплін *“Духовні цінності в навчально-виховному процесі ВНЗ”*, *“Роль духовних цінностей у вихованні сучасного студента”*, *“Потенціал гуманітарних дисциплін у розвитку духовності”*, проведено консультації, наукові дискурси з проблем розвитку духовності. Реалізація аксіологічного підходу у відборі змісту навчального матеріалу передбачала збагачення гуманітарних навчальних курсів темами, що вводять у духовний простір культури. Так, на заняттях з лінгводидактичних курсів знайомили студентів з міфологічними, містичними, християнськими теоріями походження мов, алфавітів, букв, цифр; з елементами гомілетики; фідеїстичними текстами та жанрами релігійної комунікації (обіцянка, пророцтво, славослів'я, Божі заповіді та ін.). Історичні курси у ВНЗ були присвячені історії розвитку демократії, рухів за фундаментальні права і свободи людини, сучасної вітчизняної історії, компаративній історії західної і східної цивілізацій, історії релігії, взаємовпливу культур і цивілізацій. Під час вивчення іноземної мови формували таке ціннісне ставлення до людини іншої культури, яке б забезпечувало мирну та толерантну взаємодію.

З – засоби реалізації педагогічних умов

Рис. 1. Модель розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу

Цінністю, що об'єднує протилежності в світоглядних системах представників різних культур, є цінність любові, яка передбачає мирне та толерантне ставлення до людини іншого світоглядного спрямування. У цьому контексті саме дисципліни іноземної мови формують вміння

взаємодіяти з людиною іншої культури, виходячи із сприйняття її не лише як людини-носія певної національності, етнічних традицій, світоглядної системи, а як істоту особливу, пов'язану з іншими людьми духовним світом. Найповніше вдалося реалізувати інтегративний характер педагогічних умов у проекті “Духовні цінності як сенс буття людини”, який був втіленням інтегративних зв'язків між гуманітарними дисциплінами (українська мова та література, зарубіжна література, іноземна мова, філософія, релігієзнавство, культурологія). Проект передбачав використання інтерактивних технологій (мозковий штурм, рольові та ділові ігри, дискусії, театралізації, репортажі, дебати, круглі столи, віртуальні екскурсії, методи типу “мереживна пилка”, “обери позицію”, “шкала думок”, “мікрофон”, вправи на трансформацію духовних смислів, тренінги), що дало змогу втілити всі три педагогічні умови. Заняття проводились етапами: духовно-аксіологічний, духовно-когнітивний, духовно-емоційний та духовно-креативний. Духовно-аксіологічний етап включав активізацію ціннісно-сміслової сфери свідомості студентів шляхом постановки екзистенційних запитань, результатом чого стало переструктурування цінностей і орієнтація на самосвідомість; духовно-когнітивний передбачав процес сприйняття, мислення, пізнання, розуміння і пояснення інформації, явищ та подій з урахуванням їх духовної сутності, що активізувало прагнення самовдосконалення; духовно-емоційний етап орієнтувався на емоції, почуття, душевний стан студентів, позитивне забарвлення якого досягалося шляхом доброзичливого ставлення одне до одного, підтримки, створення комфортного психологічного клімату, в результаті чого активізувалася духовна мотивація поведінки та прагнення до саморефлексії; духовно-креативний етап полягав у формуванні власної позиції студентів у розвитку духовних цінностей, що актуалізує процес самовдосконалення молодих людей.

На завершальному етапі було здійснено діагностику рівнів сформованості духовних цінностей (методика ціннісного ранжування М. Рокіча, методика розпізнавання внутрішніх конфліктів бажаного та доступного Е. Фанталової). Формувальний експеримент дав змогу апробувати ефективність педагогічних умов та реалізувати модель розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. Рівні розвитку духовних цінностей студентів за результатами формуального експерименту представлені у таблиці 1, де ЕГ – експериментальна група, КГ – контрольна група.

Таблиця 1

Рівні розвитку духовних цінностей студентів
(за результатами формуального експерименту)

Рівні	Компоненти									
	Мотиваційний		Цільовий		Емоційний		Когнітивний		Вольовий	
Група	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	45	95	36	106	39	84	47	113	34	80

%	20	42	16	47	18	37	21	51	15	36
Середній	157	128	133	117	150	135	169	112	168	140
%	70	57	59	52	67	60	75	49	75	62
Низький	23	2	56	2	36	6	9	0	23	5
%	10	1	25	1	15	3	4	0	10	2

Аналіз результатів контрольного зрізу формувального експерименту засвідчив значні переваги респондентів експериментальної групи у розвитку мотиваційного компонента – високий рівень – 42% в експериментальній групі у зіставленні з 20% в контрольній групі; цільового компонента – високий рівень – 47% у зіставленні з 16% в контрольній групі; емоційного компонента – високий рівень – 37% у зіставленні з 18% в контрольній групі; когнітивного компонента – високий рівень – 51% у зіставленні з 21% в контрольній групі; вольовий компонент – 36% у зіставленні з 15% в контрольній групі.

Отже, обрана методика дослідження, а також отримані результати дають підставу вважати, що розроблені теоретичні положення і визначені педагогічні умови були високоефективними.

Теоретичний аналіз проблеми та отримані емпіричні дані пошуково-експериментальної роботи дали змогу сформулювати такі **висновки**:

1. Узагальнюючи наукові результати щодо визначення духовності, базуючись на концепціях сучасних учених, духовні цінності розглядаємо як орієнтири ідеальних явищ, якими людина керується у щоденному виборі своїх дій, вчинків, слів, думок, почуттів, а духовність розуміємо як зосередження на найбільш сакральних глибинах людського «Я», на ідеалах, ціннісних орієнтаціях, життєвих смислах і позиціях людини, які здатні виходити за межі та вступати у протиріччя з природою соціальною. Поняття розвитку духовних цінностей трактуємо як процес таких їх змін, який зумовлює перехід від егоїстичного до духовного світогляду. На основі аналізу різних підходів визначено, що в основі розвитку духовних цінностей знаходиться динамічна взаємодія таких компонентів: мотиваційного, цільового, емоційного, когнітивного, вольового. З урахуванням обґрунтованих ученими концепцій духовних цінностей констатовано, що головною рушійною силою реалізації мотиваційного компонента є пошук сенсу екзистенції; здійснення цільового компонента передбачає формування ідеалу любові; емоційний компонент передбачає самотворення власних емоційних переживань як зародку духовних вимірів особистості. Когнітивний компонент розглядається як моральне самопізнання, а вольовий компонент пояснюється концепцією вольових детермінант особистості.

2. Система критеріїв (сформованість мотивації до духовних вчинків, сформованість духовного ідеалу, переконаність у ціннісних орієнтаціях, емоційне переживання духовних вчинків, вольова детермінація духовних вчинків) та показників дала змогу визначити рівні розвитку духовних цінностей студентів (егоцентричний, групоцентричний, просоціальний, духовний). Із метою визначення рівнів сформованості духовних цінностей проведено

констатувальний експеримент. Результати тестування засвідчили, що переважній більшості студентів (70%) притаманний групоцентричний рівень сформованості духовних цінностей у формі ототожнення себе з певною групою через приналежність до неї.

3. Модель розвитку духовних цінностей студентів містить п'ять компонентів структури духовності (мотиваційний, цільовий, емоційний, когнітивний, вольовий) та критерії оцінювання рівнів, педагогічні умови, етапи й засоби їх реалізації – педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів; рівні сформованості духовних цінностей студентів, мета навчально-виховної діяльності, результат.

4. Функціональними компонентами моделі розвитку духовних цінностей студентів є педагогічні умови. Перша передбачає реалізацію аксіологічного підходу у відборі навчального матеріалу з урахуванням виховного впливу дисциплін гуманітарного циклу. Ця умова забезпечувала доповнення змісту гуманітарних дисциплін інформацією культурологічного спрямування, яка відображала духовні надбання людства, що здатні витончувати сприйняття й мислення студентів; використання семантично складних та багатопланових текстів притч, побудованих за принципом багатоярусної семантики. Створення сприятливого психо-емоційного клімату втілювалося завдяки використанню елементів емоційної саморегуляції, гармонізуючого впливу особистості викладача, проведенню психологічних тренінгів, використанню класичної музики. Кордоцентричне спрямування ціннісних орієнтацій студентів досягалося шляхом формування умінь розпізнавати метафоричні духовні смисли та виконанням вправ на трансформацію духовних смислів.

5. Формувальний етап експерименту дав змогу апробувати ефективність педагогічних умов та реалізувати модель розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. Духовно-аксіологічний етап включав активізацію ціннісно-сислової сфери свідомості студентів шляхом постановки екзистенційних запитань, результатом чого стало переструктурування цінностей і орієнтація на самосвідомість; духовно-когнітивний передбачав процес сприйняття, мислення, пізнання, розуміння і пояснення інформації, явищ та подій з врахуванням їх духовної сутності, що активізувало прагнення самовдосконалення; духовно-емоційний етап орієнтувався на емоції, почуття, душевний стан студентів, позитивне забарвлення якого досягалося шляхом доброзичливого ставлення одне до одного, підтримки, створення комфортного психологічного клімату, в результаті чого активізувалася духовна мотивація поведінки та прагнення до саморефлексії; духовно-креативний етап полягав у формуванні власної позиції студентів у розвитку духовних цінностей, що актуалізує процес самовдосконалення молодих людей. Найповніше вдалося реалізувати тематику гуманітарних дисциплін (українська мова та література, зарубіжна література, іноземна мова, філософія, релігієзнавство, культурологія) у проєкті “Духовні цінності як сенс буття людини”, який передбачав використання

інтерактивних методів („мозковий штурм”, „мереживна пилка”, „обери позицію”, „шкала думок”, („мікрофон”, рольові та ділові ігри, дискусії, театралізації, дебати).

6. За допомогою діагностичних методик (методика ціннісного ранжування М. Рокіча, методика розпізнавання внутрішніх конфліктів бажаного та доступного Е. Фанталової) було підтверджено ефективність визначених педагогічних умов. Про це свідчать позитивні зміни у динаміці рівнів розвитку духовних цінностей студентів. Аналіз результатів контрольного зрізу формувального експерименту засвідчив значні переваги респондентів експериментальної групи у розвитку мотиваційного компонента – високий рівень – 42% в експериментальній групі у зіставленні з 20% в контрольній групі; цільового компонента – високий рівень – 47% у зіставленні з 16% в контрольній групі; емоційного компонента – високий рівень – 37% у зіставленні з 18% в контрольній групі; когнітивного компонента – високий рівень – 51% у зіставленні з 21% в контрольній групі; вольовий компонент – 36% у зіставленні з 15% в контрольній групі. В експериментальній групі порівняно з контрольною вдвічі зменшилась кількість студентів із низьким рівнем розвитку духовних цінностей та в 1,8 разів зросла з високим.

Проведене дослідження не вичерпує всього комплексу проблем щодо розвитку духовних цінностей студентів. До подальших напрямків її вивчення належать: розвиток духовних цінностей студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності; взаємозв'язок розвитку духовних цінностей та формування духовної культури особистості; вплив індивідуальних особливостей студентів на розвиток особистісних цінностей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Кузьма О. П. Шляхи формування духовності викладача та студентів / О. П. Кузьма // Нові технології навчання : зб. наук. праць. – К. ; Вінниця, 2007. – Спец. вип. № 48 : Шляхи розвитку духовності та професіоналізму за умов глобалізації ринку освітніх послуг : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 7–9 листопада 2007 р.), ч. 1. – С. 89–93.
2. Кузьма О. П. Формування моральної культури учнівської молоді як актуальна проблема сучасної педагогіки / О. П. Кузьма // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2007. – № 9. – С. 266–269.
3. Кузьма О. П. Використання інноваційних технологій у вихованні школяра / О. П. Кузьма // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2006. – № 7. – С. 155–158.
4. Кузьма О. П. Духовні цінності в гуманістичній парадигмі освіти / О. П. Кузьма // Нові технології навчання : зб. наук. праць. – К. ; Вінниця, 2008. – Спец. вип. № 55 : Розвиток духовності та професіоналізму в умовах глобалізації : матер. V Міжнар. наук.-метод. конф.

(Вінниця, 25–27 жовтня, 2008 р.), ч. 1. – С. 249–252.

5. Плавущька О. П. Використання вправ, спрямованих на розвиток духовних цінностей студентів / О. П. Плавущька // Вища освіта України. – К., 2009. – № 3 : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. – С. 255–258.

6. Плавущька О. П. Розвиток духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу: результати експериментального дослідження / О. П. Плавущька // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації : український науковий журнал. – К. ; Рівне, 2010. – № 2. – С.149–153.

7. Плавущька О. П. Актуальні проблеми духовного розвитку сучасного суспільства / О. П. Плавущька // Нові технології навчання : зб. наук. пр. – К. ; Вінниця, 2009. – Спец. вип. № 48 : Духовно-моральне виховання і професіоналізм особистості в сучасних умовах : матер. VI Міжнар. наук.-метод. конф. (Вінниця, 9-11 листопада 2009 р.), ч. 1. – С. 375–379.

Інші видання

8. Кузьма О. П. Формування духовних цінностей особистості шляхом конструювання освітніх ситуацій / О. П. Кузьма // Українська освіта у світовому часопросторі : матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25 – 27 жовтня 2007 р.). – К. : Українське агентство інформації та друку “Рада”, 2007. – Кн. 1. – С. 284–286.

9. Кузьма О. П. До питання активних методів навчання / О. П. Кузьма // Магістр. – Тернопіль, 2005. – Вип. 1. – С. 105–108.

10. Кузьма О. П. Інтерактивні методи навчання як засіб формування духовних цінностей / О. П. Кузьма // Розробка теоретичних моделей інтерактивних технологій в освітньому середовищі : збірка матеріалів міжвузівського обласного науково-практичного семінару (Тернопіль, 11 квітня 2008 року). – Тернопіль, 2008. – С. 118–124.

11. Кузьма О. П. Методи інтерактивного навчання як засоби формування загальних компетенцій у навчанні англійської мови / О. П. Кузьма // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матеріали регіонального науково-практичного семінару (Тернопіль, 28–29 листопада 2006 р.). – Тернопіль, 2006. – С. 85–88.

12. Кузьма О. П. Формування духовних цінностей особистості на заняттях з іноземної мови / О. П. Кузьма // Українська національна школа: стан та перспективи розвитку : наук. практ. конф. (Тернопіль, 15 грудня 2006 р.). – Тернопіль, 2007. – С. 17–19.

АНОТАЦІЇ

Плавуцька О. П. Педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2010.

У дисертації досліджувався процес розвитку духовних цінностей студентів на заняттях гуманітарного циклу. На основі теоретичного аналізу та емпіричного вивчення стану розвитку духовних вартостей студентів розкрито сутність, структуру критерії, показники та рівні розвитку духовності студентів. Теоретично обґрунтовано та експериментально апробовано педагогічні умови розвитку духовних цінностей студентів у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу. Підтверджено ефективність розроблених педагогічних умов у навчальних закладах.

Ключові слова: духовність, духовні цінності особистості студента, розвиток духовних цінностей, гуманітарна освіта.

Плавуцкая О. П. Педагогические условия развития духовных ценностей студентов в процессе изучения дисциплин гуманитарного цикла. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2010.

В диссертации исследовался процесс развития духовных ценностей студентов на занятиях гуманитарного цикла. Основываясь на теоретическом анализе и эмпирическом изучении состояния развития духовных ценностей студентов, раскрыто сущность, выделены структурные компоненты духовных ценностей личности, критерии, показатели и уровни развития духовных ценностей студентов, проанализировано состояние их развития у студентов. Теоретически обоснованы и экспериментально апробированы педагогические условия развития духовных ценностей студентов. Внедрение разработанных педагогических условий в учебных заведениях подтвердило их эффективность.

Ключевые слова: духовность, духовные ценности личности студента, развитие духовных ценностей, гуманитарное образование.

Plavutska O. P. Pedagogical conditions of the students' spiritual values development in the process of studying the humanities. – Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of the Candidate of Pedagogical Sciences (13.00.07 – Theory and Methodology of Education – Ternopil National Pedagogical University named after

Volodymyr Hnatiuk. – Ternopil, 2010.

The thesis deals with the exploration of pedagogical conditions of the students' spiritual values development in the process of studying the humanities.

There has been made clear the essence of the concept "spiritual values" that are understood as the guidelines of spiritual phenomena a person follows to choose everyday actions, words, thoughts and feelings. The analyses of the problem of the students' spiritual values development in the process of studying the humanities has been accomplished. The notion "spirituality" is treated as concentration on the most sacred depths of the human Self, ideals, values, life purposes and positions of a person, that can transcend and contradict the social nature. The development of the spiritual values is a process of such changes of them, which cause the movement from egocentric to spiritual outlook.

The students' age is still favourable for the spiritual values development because fundamental personal values continue to be formed in this time period which are the basis of accepting all further life decisions. The notion "development" is used referring to the spiritual values as the elements of them such as honesty, love, justice have already been present in the personality structure.

The structure of spirituality consisting of five interrelated components (motivational, purpose-oriented, cognitive, emotional, volitional) as well as the criteria (presence of motivation towards spiritual actions, a spiritual ideal, conviction in value orientations, emotional experience of spiritual actions, a volitional effort) and indices for evaluating the levels of the students' spiritual values development (low, average, high) have also been revealed.

There has been elaborated the students' spiritual values development model that consists of the five component structure of spirituality and the criteria to evaluate each of them; pedagogical conditions (implementation of the axiological approach in the choice of the teaching material with due account for the educational value of the humanities, cordiocentric direction of students' values orientations, creation of a favourable emotional climate); stages (spiritually axiological, spiritually cognitive, spiritually emotional, spiritually creative) and means of their implementation (interactive methods of teaching; usage of semantically complicated parables; usage of the spiritual acquisition of mankind, scientific and artistic attainments of Ukrainian and European peoples, masterpieces of the world art; the harmonious influence of the personality of a teacher; usage of exercises aimed at the formation of the abilities to recognize metaphorical spiritual purposes).

The levels of the spirituality formation are the following: self-centered (students who aspire only personal success without taking into account other people's interests), group-centered (students who identify themselves with peculiar group – family, nation, party, class – which is appreciated because of being part of it), prosocial (students, for whom every person is equal concerning human rights), spiritual (students who realize themselves not as mortal persons but as peculiar individuals, which are connected by aspiration to investigate inner spiritual world and set subjective relations with God through finding

personal formula of connection with Him).

The implementation of the suggested pedagogical conditions proved their effectiveness.

Key words: spirituality, spiritual values of the student's personality, development of spiritual values, humanitarian education.

Підписано до друку 17.08. 2010. Формат 60x90/16

Папір друкарський. Друк RESO.

Ум. друк. арк. 0, 9.

Наклад 100 примірників. Зам. № 85

Редакційно-видавничий відділ

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2